

Kapittel 4

Har kreativitet noen plass i stilarten «sakprosa»? Rolf Pippings utløsning fra 1938 revisited

JOHAN TØNNESSON

SAMMENDRAG I Rolf Pippings artikkel «Språk och stil» fra 1938 ble begrepet «sakprosa» lansert som en saklig prosastil prinsipielt uten følelser og mottakerhensyn. Sakprosastilen tilfredstiller forfatterens intellektuelle «utløsningsbehov» mens poetisk stil og talekunst skal uttrykke henholdsvis følelser og vilje. I dette kapitlet nærleses Pippings tekst, og den viser seg å bryte med det stilidealet han selv argumenterer for. Like fullt kan den tjene som et inspirerende eksempel på kreativ akademisk skriving.

NØKKEWORD Sakprosa | Rolf Pipping | stil | retorikk | utløsningsbehov

ABSTRACT In Rolf Pipping's article «Language and style» from 1938, the term «sakprosa» (factual prose) was launched as a style in principle without concern for feelings and reception. This style satisfies the author's intellectual «triggering needs» while poetic style and rhetoric express emotions and will, respectively. In this chapter, Pipping's text is examined, and it turns out to break with the style ideals he himself argues for. Nevertheless, it can serve as an inspirational example of creative academic writing.

KEYWORDS sakprosa (factual prose) | Rolf Pipping | style | rhetoric | triggering needs

Hva er saklig prosa? Har den plass for den retoriske appellformen *patos* og ikke bare tung *etos* bygd opp av faglig solid *logos*? Jeg jakter av og til i mine retorikkforelesninger på den helt patosløse tale og bruker den både alminnelig berømte og herostratisk beryktede meteorologen Vidar Theisen fra fjernsynets norske barndom som eksempel: Han så ut som en riktig kjedelig mann og hadde en prosodi helt uten melodi. «Kanskje», spør jeg tilhørerne, «ligger Theisens *patos* i følelsenes tilsynelatende fullstendige fravær?» Og jeg viser fram en stor avisoverskrift fra allerede gamle dager hvor hele Norges språkprofessor Finn-Erik Vinje ytrer «Fjern Theisen!». Folket reagerte spontant, de elsket den retorisk tilsynelatende ubehjelpelige tørrpinnen og forlangte i stedet Vinjes veltalende hode på et fat. Theisen styrket sin *etos* gjennom fraværet av *patos*.

Tross denne innsikten har jeg, i introduksjonen av sakprosabegrepet, gjennom mange år hatt som glansnummer å vise fram og henge ut den finske språkforskeren Rolf Pippings definisjon, i det aktstykket fra 1938 som trygt kan kalles sakprosabegrepetets genese, hvor han beskriver en «saklig stilart» som han altså der og da døper til «sakprosa»:

Det *intellektuella* utlösningens behovets stilart är den *objektiva* framställningstypen. [...] Här kommer allt an på sak. Känslouttryck äro principiellt uteslutna. De höra inte till ämnet [...] Någonting motsvarande gäller de hänsyn författaren må taga till sin publik. Dessa hänsyn måste underordnas framställningens sakliga syfte.¹

«Utelukking av følelesuttrykk, du lissom. Rett nok bare prinsipielt. Men makan til antiretorisk naivitet!» svarer jeg den for lengst avdøde og stort sett glemte universitetsrektor Pipping uelskverdig, og han kan i høyden grynte fra sin finske grav. Lett match, med andre ord. Publikum klapper. For de vet intuitivt at det i enhver ytring må være både en emosjonell og en poetisk komponent. Om enn bare «elliptisk», altså som markert fravær av både *patos* og *poiesis*, som hos Theisen.

Selvkritisk har jeg kalt dette «sakprosaprofessorens pubertale fadermord». For uthengningen er umusikalsk ved at den ikke tar hensyn til at Pipping skrev i en ytterst alvorlig kontekst: fascisme, nazisme, antisemittisme, krigsbegeistring og stalinisme, alt preget av svulstig og demagogisk «postfaktuell» retorikk. Er det ikke i en slik situasjon legitimt å forsøke å rense både språk og stil?²

Mitt neste ungdommelige nummer har vært å avsløre at heller ikke Pipping unnslett følelsene. Se bare på insisteringen i den korthogde setningen «Här kommer

1. Pipping, 1938, s. 272

2. Jf. sluttavsnittet «Sakprosaens alvor» i Tønnesson, 2012, s. 143

allt an på sak». Lest med litt tranmælsk folketaleprosodi³ og tilføyelse av utrops-tegn kan vi også høre atskillig patos her. Det samme gjelder yrtingen «Känslouttryck äro principiellt uteslutna! De höra intet till ämnet!» Ha! Mannen vil jage følelsene på dør. Men de følger med, som nissen på lasset. Det vet vi jo.

TRE UTLØSNINGSBEHOV OG FIRE FAKTORER

I dette kapitlet skal jeg, forhåpentligvis på litt mer ydmykt og modent vis, undersøke hva Pipping faktisk sier om følelser og retorikk under sin skaperakt fra 1938. Han er nemlig fullstendig klar over at følelser kan høre hjemme i tekster. Men han forsøker, som det innledende sitatet varslet om, å skille mellom menneskets intellektuelle og emosjonelle «utløsningsbehov». Disse fremmede, men samtidig fascinerende, metaforiske uttrykkene står helt sentralt i hans tenkning. I lett freudiansk, psykoanalytisk tradisjon, og her er ikke seksuelle konnotasjoner helt av veien, tenker han seg altså at vi går rundt med latente behov for utløsning, men at språket og stilen må disiplineres slik at det adekvate behovet utløses til rett tid og på rett sted. Det er retorisk tenkt, dette er klassisk *kairos*-tenkning. Men Pipping vil helst verken være retor eller retoriker, han vil konsentrere seg om intellekt og sak i sin utmynting av sakprosa som stilart. Lykkes han?

SKRIVEREN, LESEREN, SAKEN OG SPRÅKET

La oss begynne med Pippings fire-faktorers kommunikasjonsmodell. Den er mer avansert enn den lett fordummende «rørmodellen»: *sender* → *budskap* → *mottaker*, den som man visstnok fremdeles kan tjene en god slump penger på å vise fram på en tavle på et tredjeklasses kurshotell. I Pippings modell ligger ikke en slik lineær og mekanisk bevegelse til grunn, men en vektning av ulike faktorer som gir nøkkelen til forståelse. Kanskje bør vi ikke engang kalle Pipping-modellen en kommunikasjonsmodell, for det er viktig for ham nettopp å nedtone kommunikasjonsaspektet, ikke minst i sakprosaen. Han er imidlertid heller ikke noen analytisk språkfilosof, slik Ludvig Wittgenstein var i første del av sitt forfatterskap, altså før han oppdaget språket som spill mellom mennesker.⁴ Pipping er opptatt av språk i bruk, av *parole* mer enn *langue*, for å referere til 1900-tallets mest kjente

3. Den sentrale Arbeiderparti-politikeren Martin Tranmæl (1879-1967) var kjent for sin særlig kraftfulle stemmebruk fra talerstolen, jf. https://www.youtube.com/watch?v=r-lxXFoeD_Q&t=4s (1:16-1:29).

4. Wittgenstein, 1922 og 2010/1953.

begrepspar i språkvitenskapen.⁵ I 1934, altså fire år før Pippings artikkel, hadde psykologen og lingvisten Karl Bühler skilt ut tre funksjoner for språket: den ekspressive, som lar oss uttrykke følelser, den referensielle, som lar oss si noe om verden, og den «fatiske», som etablerer kontakten med publikum. Selv om Pipping ikke refererer til denne, ligger tre av fire hjørner i Pippings modell snublende nær Bühlers tre.

La oss i all enkelhet kalle Pipping-modellen en *ytringsmodell*. Selv pleier jeg i mine forelesninger å definere en ytring som «noe som sies av noen til noen om noe», og det passer godt her. Pipping benytter selv ordet «ytring». Det er fire «talefaktorer» vi må regne med i ytringssituasjonen:

- (A) den talende eller skrivende;
- (B) hans tilhørere eller lesere;⁶
- (C) emnet for As framstilling, «saken», det saksforholdet den språklige ytringen gjelder;
- (D) 'språket', det språkforrådet som stort sett er felles for A og B.⁷

Det er forholdet mellom disse fire faktorene som bestemmer de ulike stilartene, både i skriftlige og muntlige ytringer. Dermed minner modellen sterkt om den klassiske retorikeren Ciceros pentagram over faktorer vi må ta hensyn til for å uttrykke oss høvelig (*aptum*), men ett hjørne mangler, og dermed blir Pipping fir-kantet der Cicero var femkantet.⁸

Skriveren (A)	Leseren (B)
Saken (C)	Språket (D)

Det manglende femte hjørnet er *omstendighetene* eller situasjonen. Allerede dette vekker vår mistanke om at Pipping er noe snever, sett i lys av dagens retorisk betonte sakprosatenkning: Kan vi i det hele tatt tenke oss stilvalg som ikke har sammenheng med omstendighetene? Verken skriveren, leseren, språket eller saken befinner seg i noe vakuum, og de må tilpasse seg de varierende omstendighetene. For eksempel har jeg allerede antydnet at det ikke er uvesentlig at Pippings egen tekst ble utgitt under opprustningen til annen verdenskrig, og for skriveren

5. Saussure, 1970/1915.

6. I 1938 fantes selvsagt intet «hun eller han», langt mindre noe «hen», når mennesket (The Man) skulle allmenngjøres.

7. (Pipping, 1938, s. 267). Sidetall i parentes henviser i resten av dette kapitlet til Pipping, 1938.

8. Se Kjeldsen, 2006, s. 72-79.

vil det være helt avgjørende hvilket 1938-publikum han skriver for når han velger språk og stil.

EMOSJONELT, INTELLEKTUELT ELLER VILJESTYRT?

Hva som bestemmer forholdet mellom hjørnene – eller «talefaktorene» – er våre utløsningsbehov. Utløsningsbehovet er aller sterkest på følelsenes område:

Vi söka utlösning för starka känslor både av lust och smärta. När känslorna hota att bli oss övermäktiga, drivas vi att «lätta vårt hjärta», som det så träffande heter. Utlösningen verkar som en säkerhetsventil, förutan vilken ångpannan skulle explodera. (s. 269)

Pipping regner det som sannsynlig at språket opprinnelig oppstod og utviklet seg som redskap for slik følelsesutløsning – som alternativ til at vi hoppet av sinne, danset av fryd, knyttet nevene, for ikke å snakke om når vi «skrattar, gråter, tjuter, skriker, gnolar, sjunger» (s. 269). Når dette eksplosivt emosjonelle utløsningsbehovet skal tilfredsstilles i skriftlige yringer, ligger vekten særlig på skriveren (A) og språket (D). Da befinner vi oss i poesiens stilart, og poesi kan handle om nær sagt hva som helst (C). Men i poesien kreves et langt grundigere arbeid med språket enn i noen av de andre stilartene.

Det er en tilforlatelig tanke at vi går rundt med noe inne i oss som sprenger på og vil ut. «Ja visst gör det ont när knoppar brister», lyder en av nordisk poesis mest berømte verselinjer, skrevet av Karin Boye tre år før Pippings artikkel. At uløsningsbehov selvsagt må staggas og disiplineres, har Metoo-kampanjen minnet oss om, og mange har med rette uttalt seg skeptisk om sikkerhetsventilen som metafor for menneskets psyke.⁹ Men åtti år etter Pipping blir sterke utløsningsbehov fremdeles rapportert i annethvert forfatterintervju, der skrivningen skildres nettopp som en naturkraft som bare *må* få slippe ut hos dikteren. «Jeg pleier å si at noen går på heroin, mens jeg går på historiene mine. Jeg må skrive. Jeg har ikke noe valg», uttaler for eksempel en suksessrik svensk forfatter på forlaget Gyldendals nettside.¹⁰

Det er mindre vanlig at den faglitterære forfatteren snakker og tenker på denne måten. Men kanskje er også vi akademiske forfattere vandrende dampmaskiner med skriften som sikkerhetsventil? Motsatt de skjønnlitterære er imidlertid vårt

9. Svare, 2002.

10. Gyldendal, 2018.

utløsningsbehov av det intellektuelle slaget, hevder Pipping. Det er særlig her han er original i sin tenkning, gjennom denne påstanden om det intellektuelle utløsningsbehovet. Slikt kan være lett å ironisere over: Det er vel ikke tilfredsstillelsen av utløsningsbehov vi tenker på først om vi leser en strengt normert naturvitenskapelig tidsskriftartikkel skåret over IMRaD (Introduction – Method – Results and Discussion)-lesten. Men kanskje bygger Pipping likevel en bro mellom de følelsene og det intellektet han så gjerne vil holde atskilt, ved metaforisk å knytte uttrykksbehovet så sterkt til kroppen. Kroppen, og da er hjernen inkludert, blir kreativitetens kilde i akademisk tekst.

Når det er *intellektet* som skal utløses, vil vekten fremdeles ligge på taleren og skriveren, skriver Pipping, men framfor alt er saken viktig. «Här kommer allt an på sak», som vi leste ovenfor. Pipping plasserer seg dermed i tradisjonen tilbake til første del av et berømt sitat som visstnok stammer fra Cato den eldre (234–149 f f f. f.Kr.): *Rem tene, verba sequentur*. «Hold saken fast, så kommer ordene av seg selv.» Sakprosaisten må først og fremst holde saken fast. Men Pipping er ikke naiv, han vet at ordene langt fra kommer av seg selv, og derfor oppfordrer han til sterk stilbevissthet og klarhet i sakprosaen. Pratesyke og skrivekløe er vanlig, slår han fast, og innrømmer til og med at slikt kan ha bidratt til å gjøre språket mer ledig og bevegelig. Men «icke desto mindre måste de betecknas som lyten» (s. 275). God sakprosa driver ikke med slikt, den er lytefri.

Det finnes et tredje behov foruten de to utløsningsbehovene. Det er behovet for å meddele seg og å overbevise andre. Dette kaller Pipping et viljebetont meddelelsesbehov. Når vi kritikere har kalt Pippings sakprosaprogram for «anti-retorisk», treffer det i og for seg godt.¹¹ Men dette betyr ikke at han er blind for retorikken, som han respektfullt omtaler som «talkonst». Den ligger bare utenfor sakprosaens domene:

Jag kan också önska *åstadkomma* något med mina ord: Jag vil utöva ett inflytande av ett eller annat slag på min åhörare – jag vill berömma eller klandra honom, vill upplysa eller varna honom, eller förmå honom att handla på ett visst sätt o.s.v. Talet tjänar mitt behov av *meddelelse*, och det fullt avsiktliga meddelelsesbehovet styres av min medvetna *vilja*. (s. 270)

Dermed kan han oppsummere sin enkle sjangerlære, som implisitt skiller mellom sakprosa, poesi og retorikk:

Dessa kunna sägas vara huvudtyperna av den talandes relationer till ämnet och åhöraren: ett intellektuellt eller emotionellt utlösningssbehov, varvid ämnet är

11. Jf. Berge, 2001, s. 14;17.

huvudsak, och ett viljebetonat meddelelsebehov varvid det medvetna huvudsyftet med yttrandet är att påverka åhöraren i någon bestämd riktning. (s. 270)

Pipping skal altså ikke misforstås dit hen at han underkjenner følelser, overser publikum eller betrakter språkbruk som pur teknikk. Men i sakprosa skal følelsene prinsipielt utelukkes og publikum skyves i bakgrunnen. Hva gjør han så selv i sin tekst?

PIPPINGS PROSA

Pippings tidsskriftartikkel er uten litteraturreferanser og ville allerede av den grunn neppe blitt publisert i noe anstendig fag- eller kulturtidsskrift i dag. Skal den sjangerbestemmes, må nok konklusjonen bli den evig upresise betegnelsen «essay». Pippings skrift er kreativt gjennom sin form og sitt friske resonnement, noe vi skal komme tilbake til. Samtidig er hans lille artikkel blitt en konstituerende tekst, fordi den har lyktes å skape og et stykke på vei kvalifisere et begrep som siden har vært virksomt i Norden.¹² Den utfører altså den «performative» språkhandlingen som språkfilosofen John Searle noen tiår seinere skulle navngi «declarative», hvor en taler eller forfatter med tilstrekkelig autoritet kan forandre en flik av verden ved å kvalifisere en handling ved hjelp av ord.¹³ Det klassiske eksemplet er presten som ved sin erklæring forandrer det forelskede paret fra ugift til gift. Men språkhandlingen utføres også når en autoritetsperson kvalifiserer et fenomen ved å navngi det. Pippings tekst er dermed ikke bare skapende i sin form, men nyskapende gjennom sin handling.

Men hvordan er det med stilarten, som jo er Pippings tema? Er dette sakprosa etter hans egen oppskrift?

SKRIVEREN (A)

I sakprosa gjelder det at «A ställer sig själv i underordnat förhållande till saken» (s. 272). Ikke desto mindre uttrykker han seg slik i artikkelen: «Jag kan vara så uppfylld av den sak jag talar om, att jag frågar föga efter åhöraren. Talet fyller då huvudsakligen min *tankes* eller min *känslas utlösningsbehov*» (s. 270). Publikum lar han være i bakgrunnen akkurat her. Men han underordner seg ikke saken mer

12. Om begrepet «konstituerende tekst», se UiO, 2009.

13. Searle, 1979.

enn at han lar seg fylle helt av den. Ja, langt på vei blir han ett med saken, ettersom den er så intimt knyttet til hans egen tankes utløsningsbehov: Han blir «uppfylld»!

Sakprosastilen møter oss mest rendyrket, skriver han, i den vitenskapelige behandlingen av et emne (s. 272). Vi forventer neppe, heller ikke i 2019, at forfatteren av en vitenskapelig tekst skriver «jeg» til stadighet. Så seint som i 1965 ble for eksempel franske historikere direkte advart mot det «avskyelige jeg» i en autoritativ håndbok.¹⁴ Pipping skriver imidlertid «jag» 15 ganger og «min» 6 ganger i en tekst på 4000 ord (ca. 52 per 10 000 ord). Vi må tro at dette var en svært høy andel i 1938. Til sammenlikning viste en internasjonal kartlegging av et stort materiale av *student*besvarelser i ulike fag ved siste århundreskifte en frekvens på 6,1 per 10 000 ord.¹⁵

Pipping er også merkbart til stede som forfatter med markert selvtilitt gjennom evaluerende uttrykk med høy grad av sikkerhet: «onekligen», «trots allt», «tämli- gen självklart», «med all rätt», «otvivelaktig», «ingenting annat än» og «på sätt och vis likgiltigt».

Skriveren (A) i Pippings egen tekst preges altså av et sterkt og selvsikkert forfatter-nær-vær som kan styrke hans etos og demonstrere hans engasjement. Det er rett nok ikke snakk om eksplisitte «känslouttryck»; han verken «skrattar, gråter, tju- ter, skriker, gnolar» eller «sjunger». Men prosaen hans er langt fra fri for personlig patos. Om følelsesuttrykk er «princi- piellt uteslutna», har ikke den prinsipielle utelukkelsen hindret sterkt normative uttrykk med betydelig retorisk kraft å finne vei inn i teksten.

Noe som imidlertid kan svekke Pippings etos blant mange lesere, er enkelte «synsete» utfall, mot slikt som kåserier og visse typer poesi:

Den [kåseristilen] är ohjälpligt ägnad att befordra ytlighet och tankelättja [...] En författare som vill sina läsa- res bästa borde därför undvika den kåserande stilen. (s. 275)

Av den äldre romantiska poesin är en stor del oläsbar och glömd på grund av det språkliga uttryckets dunkelhet. Samma öde väntar den modernistiska dik- ning där obegripligheten tyckes vara upphöjd till princip. (ibid.)

14. Roland Mousnier og Denis Huisman (red.) 1965: *L'art de la dissertation historique*. Paris, sitert etter Philippe Carrard, 1992: *Poetics of the New History*. Baltimore og London. Se ellers Tønnesson 2001, s. 140. For en drøfting av alternativer til førstepersonspronomen, se samme bok s. 423-427. I forskningsprosjektet *Kulturell identitet i akademisk prosa* er forfatter-nær-vær et sentralt tema. Prosjektet oppsummeres i UiB, 2013.

15. Hyland 2002a, s. 1098.

Disse utfallene inngår ikke som nødvendige byggesteiner i resonnementet hans. De kan svekke hans etos, men demonstrerer patos og tilfører teksten temperament.

PUBLIKUM (B)

Enda langt mer hyppig enn ordene «jag» og «min» er pronomenet «vi» (32 forekomster), «oss» (14) og «vår/a/t» (32). Den helt dominerende funksjonen i denne teksten er å inkludere leseren, som i disse eksemplene: «*Vi* finna alltså, om *vi* fråga efter talfaktorernas roll i den objektiva framställningen, ...» (s. 272), «*Vi* må inte heller förbise ...» (s. 274), «*Vi* må för övrigt inte tro ...» (s. 276). Her veier hensynet til publikum tungt. Pipping kunne valgt helt andre uttrykk, som «man», eller uttrykk hvor den handlende blir usynlig, såkalt «agensskjuling» à la «Det er for øvrig ingen grunn til å tro ...» eller «Det må ikke overses ...».

Antallet «vi» med avledninger er hele 78, altså en frekvens på ca. 195 per 10 000 ord. Undersøkelsen av studenttekster viser en tilsvarende frekvens på 4 av 10 000. Pipping skriver altså *svært* hyppig «vi» og viser dermed en sterk vilje til å trekke med seg publikum.

Et annet velkjent middel til å oppnå kontakt med leseren er å stille dem spørsmål. Pipping har ikke skrevet mer enn en snau side før han spør «Huru skall f.ö. ett ämne avgränsas?» (s. 268). Og han presiserer spørsmålet med et nytt, langt spørsmål. Så følger tre påstandsetninger før vi serveres et nytt spørsmål, som det straks svares på: «vad är den yttersta anledningen till olikheterna i framställningen? Jo, olikheterna bero på ...». Ikke lenge etter stilles enda to nye spørsmål. Å stykke opp en argumenterende tekst eller et foredrag med stadige spørsmål kan kanskje virke anmassende. Pipping venter da også nå med å stille flere uttrykkelige spørsmål til leseren før i aller siste avsnitt, som innledes slik: «Vad är då *stil*?» Totalt stilles seks spørsmål, som tilsvarer 15 per 10 000 ord. I en større undersøkelse av henholdsvis forskningsartikler og studentrapporter er det gjennomsnittlige antallet 5,5 og 4,3.¹⁶ Pipping er altså raus også her.

Ett avsnitt begynner med et stort «nei», uten noe foregående spørsmål. Nektelsen viser til det som er sagt i avsnittet rett ovenfor og kan bidra til publikumskontakt: «Nej, som jag innledningsvis nämnde.» Også dette siste, å minne om hva som er nevnt tidligere, viser at forfatteren tar sterke hensyn til sitt publikum. Hva det praktisk innebærer at forfatterens hensyn til publikum «måste underordnas framställningens sakliga syfte», slik vi husker fra sakprosadefinisjonen, blir ikke

16. Hyland, 2002b, tabell 1, s. 535.

klargjort gjennom Pippings egen prosaiske praksis: Som lesere føler vi oss godt ivaretatt, og altså slett ikke underordnet andre hensyn.

SAKEN (C) OG HVORDAN DEN SLÅS FAST

Hva er så Pippings «sakliga syfte»? Saken er språklig stil satt i forbindelse med ulike utløsningsbehov. Hans artikkel er ikke utstyrt med noe sammendrag eller *abstract*, som er den gjengse og noe abstrakte betegnelsen 80 år seinere, men her er mitt forslag:

Abstract av Pippings Språk och stil (1938)

Variasjonen i stilarter skal først og fremst forklares med formålet med ytringene, og disse formålene er nær forbundet med henholdsvis kunnskapslivet, følelseslivet og viljeslivet. Valget av stilart avhenger av hvor tyngdepunktet legges mellom fire talefaktorer: (A) Taleren/skriveren, (B) Tilhørerne/leserne, (C) Emnet/saken og (D) Språket. (A) velger selv forholdet mellom (C), (D) og (E) ut fra sitt utløsningsbehov, som kan være emosjonelt, intellektuelt eller viljesbestemt. Utløsningsbehovenes betydning har fått for lite oppmerksomhet i debatten om språket. For å forstå hvordan de tre behovene leder til ulike stilarter, kan vi ta utgangspunkt i muntlig samtale, hvor det ofte veksles hurtig mellom hvilke behov som utløses og behovenes respektive sammensetning av talefaktorer. Det intellektuelle utløsningsbehovet er den objektive framstillingstypen, som kan kalles sakprosa. Prosa skal her innbefatte både alfabetisk skrift, lister og matematisk språk. Denne stilarthen defineres av As forhold til saken (C). I sakprosa bør det stilles strenge krav til språklig klarhet og tilsvarende legges mindre vekt på språklig oppfinnsomhet, som lett kan skygge for saken (C). Det emosjonelle utløsningsbehovet hører først og fremst til i diktingen, og her er det As forhold til språket (D) som står i sentrum. Det viljesstyrte behovet er knyttet til talekunst, og her er det forbindelsen mellom taleren (A) og publikum (B) som er styrende, ofte med sterk emosjonell appell.

Saken omtales som vi så ovenfor med en høy grad av sikkerhet. Et kjent trekk ved vitenskapelig prosa er hyppigheten av forbehold og forsiktige vurderinger.¹⁷ Vi har allerede sett at Pipping foretar vurderinger ganske bramfritt, men heller ikke i redegjørelsen for sakene preges hans stil av forsiktighet (kursiveringene er mine):

17. Hyland, 1996.

Det är följande faktorer *vi ha att räkna med* [...] Men en stilart *får inte bedömas* bara efter de sakbeteckningar som höra till det ena eller det andra ämnet [...] Sådana växlingar *visa omöjligheten av* att lägga ämnets beskaffenhet till grund [...] Det *kan inte dragas någon bestämd gräns* mellan känslans utlösningensbehov som självändamål och känslans behov av gensvar i andra människors bröst.» [...] Man kan *med all rätt* tala också om ett intellektuellt utlösningensbehov [...] Dessutom *bör märkas*, att människan ofta pratar bara för att prata [...] Men *skälet är alltid det samma* [...] Dessa variationer inom den objektiva stilarten *sakna därför principiellt intresse* [...] *den äkta diktens kännetecken* är dock, att den har sprungit fram ur känslans utlösningensbehov [...] *Den äkta dikten är en monolog* [...] I våra dagar *tycker sig vem som helst ha rätt att taga sig friheter* med språket (s. 267–273).

Et slags klimaks i denne selvsikre, insisterende stilen lyder slik: «Det är förresten *tämligen självklart*, att *saken ligger så till*, och *alldeles givet ...*»

Skal vi dømme etter Pippings egen prosa i denne artikkelen, er ikke budet om at «allt kommer an på sak» til hinder for en stiltone som – med hans egen terminologi – trygt kan regnes som uttrykk for en viljesbetont talekunst med overtalelse som et vesentlig formål.

SPRÅKET (D)

Det siste hjørnet i Pippings firkant er språket, og i denne sammenheng snakker vi først og fremst om ord og setninger. Her er nemlig lite multimodal variasjon. La oss likevel starte her og se på Pippings ganske hyppige bruk av kursiver. Artikkelen er satt i en lett leselig antiqva-skrift, og den eneste avvikende typografien underveis er nettopp kursivskrift, som Pipping til gjengjeld er riktig glad i. De fleste av de følgende ordene som er kursivert i teksten hans, kjenner vi nå igjen som nøkkelord i Pippings resonnement:

förhållande (x2); utlösning; samtalspråket; ämnet; åhöraren (x2); känslans utlösningensbehov; åstadkomma; meddelelse; vilja, språket; subjektiva; brevstilen; intellektuella; emotionella; diktningen; viljebetonad; den; stil.

Dessuten gjengis et latinsk sitat i kursiv, hvoretter det elskverdig oversettes til svensk. Pipping bruker også kursivskrift for å karikere språket i typisk retoriske stilarter – reklame og politisk agitasjon:

Stålligt; hårligt; ypperliga, förnuftig; rättvis; helig, fosterländsk [versus] orättfärdig; kortsynta; verklighetsfrämmande; idioter; förrädare; skurkar.

Jeg kjenner ikke tilstrekkelig til normene for kursivbruk i akademisk tekst anno 1938, men i den innflytelsesrike *The Style Manual of the American Psychological Association* frarådes i 2009-utgaven kursiv som middel til å uttrykke empatisk trykk, eller altså «understreking».

Do not use italics for [...] mere emphasis. (Italics are acceptable if emphasis might otherwise be lost; in general, however, use syntax to provide emphasis.)

Incorrect:

it is *important* to bear in mind that *this* process is *not* proposed as a *stage* theory of developments.¹⁸

Med få unntak er det denne ikke-anbefalte kursivbruken Pipping praktiserer.¹⁹

Pipping nevner for øvrig verken kursivbruk eller andre konkrete virkemidler i sine ganske allmenne anvisninger for godt språk i sakprosa:

Sakprosans främsta estetiska förtjänst bör sökas just i dess klarhet. [...] Vad som ger den objektiva prosan liv är författarens genuina saksintresse, som förmår honom att utarbeta sin framställning med nödig omsorg. – Sakprosan till förtjänst bör också räknas en stilrenhet som skyr alla ovidkommande grannlåter²⁰ (s. 275).

Vi har allerede iaktatt en rekke språklige trekk som overbeviser oss om forfatterens genuine saksinteresse: en insisterende stiltone med tilhørende høy grad av sikkerhet, men også omfattende bruk av modifierende uttrykk, engasjerte spørsmål til leseren, bruk av første-person entall og flertall og understreking gjennom kursivbruk. Dette gir opplagt prosaen liv. De to konkrete kriteriene han lanserer utover saksinteressen, er *klarhet* og *stilrenhet*. Klarhet er et klassisk retorisk krav. Den klassisk-kyndige Øivind Andersen siterer Aristoteles slik: «For hvis talen ikke gjør tingen tydelige, oppfyller den ikke sin funksjon», og Quintilian: «Vi må ikke bare tale slik at tilhørerne kan forstå oss, men slik at de ikke kan misforstå oss.»²¹

18. APA, 2009, s. 104–106. Sitatet er hentet herfra: <https://writing.stackexchange.com/questions/10750/when-should-i-use-italics-in-scientific-writing>

19. Frekvensen er 75 kursiver per 10 000 ord (det latinske sitatet unntatt).

20. «Grannlåter» oversettes gjerne med krimskrams.

21. Andersen, 1995. s. 61

Og med henvisning til Ciceros *De Oratore* slår Andersen fast at «De vanligste feilene er ganske banale: tvetydige ord og uttrykk, for lange setninger, sammenligninger som tværer ut så en glemmer poenget». ²² Pipping begår ikke slike feil, etter min vurdering. Kravet om «klart» språk er for øvrig blitt aktualisert gjennom de siste årenes klarspråk-kampanjer i Norge og internasjonalt, men det står strid om hva klart språk skal være. Språkrådet definerer i dag begrepet som «korrekt, klart og brukertilpasset språk» og beskriver det som «en tilnærming til kommunikasjon». ²³

Verken antikk retorikk eller dagens klarspråktenkning gir god veiledning når vi skal vurdere klarheten i Pippings artikkel. Den er skrevet på et akademisk svensk som i dag framstår som gammeldags, jf. passivbruken her:

Vi måste därför taga hänsyn till alla de talfaktorer som angåvos i den föregående artikeln om «språkets funktionssätt» (s. 267).

Men ser vi bort fra tekstens 80-årige patina, vil jeg slå fast at språket er preget av:

1) En veksling mellom korte og lengre setninger – hel- og leddsetninger – som legger til rette for en god leserytme, jf. åpningsavsnittet:

Läran om stilarterna handlar om språket så som uttrycksmedel. Stilarternas differentiering har framgått ur de språkliga uttrycksmedlens användning för olika syften. Dessa syften hänföra sig icke blott till kunskapslivet, utan också till känslö- och viljelivet (s. 267).

2) En klar overvekt av hverdagsord også der faglige poenger skal forklares, med tilsvarende liten bruk av faguttrykk generelt og fremmedord spesielt, jf. «åhørare eller läsare» for «publikum» eller «mottakerne» og «den talande eller skrivande» for «rhetor eller autor». Jeg har i teksten notert følgende fremmedord som for noen lesere kan tenkes å gå ut over klarheten:

Differentiering/differentiera/odifferensierad (x4); språkkonventionen; intellektuell (x8); emotionell (x5); (tal)faktorer (x6); terminologi; karakterisera/karakteristik (x3); funktionerar; relationer; associerades; resonemang; affektiv; subjektiv (x2); objektiv(itet) (x2); konsekvens; principiellt (x2); modifikationer; fideikommiss.

22. Ibid, s. 62

23. Språkrådet, 2018.

Dette synes jeg er et beskjedent antall i en artikkel i et kulturtidsskrift.

3) En god bruk av en forklarende metafor (dampkjele og sikkerhetsventil) når selve hovedpoenget om utløsningsbehovet skal forklares.

4) En underholdende bruk av et litterært eksempel (dikteren Renan) som argument for verdien av klart språk.

5) En avståelse av metaforer og metonymier som kan være uvante for leseren, jf. disse to eksemplene: «Bristande klarhet hämnar sig alltid förr eller senare.» Her gjøres en språklig praksis metonymisk til handlende og hevrende aktør, en velkjent figur fra hverdagsspråket. Den «indre verden» i det følgende sitatet vil tilsvarende være en velkjent metafor: «hans hänvändning till läsaren inskränker sig till, att han ger denne en inblick i sin egen, författarens, inre värld.»

ER PIPPING UTDATERT?

Jeg har lenge irritert meg over at vi tankeløst har overtatt det engelske uttrykket «dated» og skriver «datert» i stedet for «utdatert» på norsk. Alle tekster, også dem jeg skrev i går, er jo daterte, de er knyttet til en historisk kontekst. Nettopp bevisstheten om hvordan konteksten så å si er innleiret i teksten er helt sentral i dagens vitenskap. Noen tekster er imidlertid ikke bare daterte, men utdaterte, i den forstand at de er bygd på premisser som med god grunn er havnet på historiens skrap-haug. Er Pippings «Språk och stil» en slik tekst?

Mitt svar er nei, og her svarer jeg annerledes enn da jeg for tjue år siden bidro til nærmest å latterliggjøre denne tekstens sakprosaideal. De «omstendighetene» som Pipping ikke hadde med i sin modell, har endret seg. Dagens kulturelle kontekst har noen trekk som vi kjenner igjen fra 1938: En sterk polarisering verden over hvor demokratiet utfordres på bred front, og med demokratiet hele det «etterrettelighetsregimet» som er demokratiets forutsetning. I 2012 skrev jeg at sakprosaens sak innebærer:

... en oppslutning om etterrettelighetsregimet [som] er en forutsetning for både demokrati og faglighet. Demokrati bygger på tillit på alle nivåer: Velgerne skal ha tillit til at kandidaten de stemmer på, opptrer etterrettelig: Kandidatene må mene det de sier, og de må ikke uttale seg mot bedre vitende når de uttaler seg om faktiske forhold.

Hvordan kan velgerne ha tillit til en kandidat som mangler et avklart forhold til skillet mellom fiksjon og virkelighet? Hvis politikere uttaler seg usant etter alminnelige oppfatninger av skillet mellom sannhet og usannhet, gir det en god grunn til å kaste dem ved neste valg, om ikke før.²⁴

God grunn, ja. Men som vi nå vet, er det millioner av velgere i verdens største demokrati som ikke synes dette er en god nok grunn til å kaste den notoriske løgneren og sannhetsfornekteren president Trump.

Ett kjernepunkt i den nye polariseringa er tilliten til faglighet og forskning. Den svekkes på samme tid både av den faglige sakprosaens utilgjengelighet og av at forskningen, når forskningsartiklene først «lekker ut», havner på kollisjonskurs med folkemeningen og med hverandre, slik vi så i den norske *Hjernevask*-debatten for noen år siden. Her så vi at *måten* forskerne kolliderer med hverandre på, er viktig, noe jeg straks skal vende tilbake til.

KREATIV SAKPROSA?

Pipping kreerte sakprosabegrepet, slik han for øvrig hadde skapt begrepet «finlandssvensk» to tiår tidligere. Det er ikke mange forskere forunt å skape begreper som blir allemannseie. Pipping er altså skapende i en temmelig konkret forstand. Men er han selv kreativ i sin måte å skrive på? Med sin sterke tilstedeværelse som forfatter, sin inviterende holdning til publikum, sin påfallende uavhengighet av andre fagfolk, sitt engasjement og sitt hverdagsspråk overskrider språkforskeren Pipping den akademiske formen i sin artikkel. Gjennom en veksling mellom lærd og ganske emosjonell stil – inkludert hans freidige og subjektive utfall – ja, han finner til og med plass for et utropstegn – praktiserer han en kreativ, akademisk stil. Avslutningsvis definerer han selv stil som:

... den personliga färg som framställningen får inom vilken stilart som helst, då en författare som behärskar de traditionella uttrycksmedlen verkligen har någonting av värde att säga och allvarligt bemödar sig om att säga det så klart och träffande som möjligt (s. 276).

Etter disse kriteriene slår jeg fast at Pipping skriver med stil, men langt fra med den stilrenhet som vi forventer hvis det kun er det intellektuelle utløsningsbehovet som er forløst i teksten.

24. Tønnesson, 2012, s. 128.

Visst trenger vi mer kreativ akademisk prosa. Den internasjonale uniformeringa av forskningsartikkelsjangeren gir forfatterne trange korsetter å manøvrere i, mens publikum kun ivaretas av effektivitetshensyn, gjennom abstracts, keywords og en forutsigbar struktur. De forventes ikke å ha noen litterær opplevelse under lesingen. Hør bare hva litteraturkritiker og nylig uteksaminert sjukepleierstudent Cathrine Krøger skriver om dagens forskningslitteratur:

Intetsigende, humørløst, dødt, forutsigbart og liksom-objektivt. Et stilistisk fengsel. [...] Tekstene er brukket opp av utallige kildehenvisninger, nitid henvisning til andre kilder, lange utgreiinger om forskningsmetode, en rekke fremmedord og så mange hårfine faglige nyanseringer at kjernen i tekstene forsvinner. Det eneste tegn til temperatur er der en artikkelforfatter polemiserer mot tidligere kolleger.²⁵

Både skriveren, leseren og saken fortjener et friskere språk. Forskningslitteratur blottet for litterær kvalitet er trolig én av mange faktorer som i dag bringer vitenskapen i miskreditt. Vi trenger definitivt mer lekenhet og skriveglede i faglig sakprosa, slik vi faktisk fant den i Pippings egen tekst.

DEN ALVORLIGE LEKEN

Men vitenskap er for alvorlig til at leken får ta overhånd. Én farlig lek er å relativisere sannhetsbegrepet. Også flere tiår etter poststrukturalismens glanstid støter jeg på forskere som hevder at fortidens forestillinger om verden verken er mer sanne eller falske enn hva vi i dag holder for sant eller høyst sannsynlig. Rett nok er det ingen som påstår at Kopernikus tok feil da han fastslo at jorda går rundt sola og ikke motsatt. Men tendensen til å sette ordet «sannhet» i flertall er utbredt, og passer som hånd i hanske med president Trumps postfaktuelle mantra når han blir tatt i en løgn: «So what?» Det står strid om tolkningen av de fleste saksforhold, men en løgn er en løgn.

En beslektet lek er, i den skapende fantasiens navn, å bevege seg i grenselandet mot fiksjonens rike, det riket hvor man kan dikte i vei mens man forsøker å skrive sant om virkeligheten, slik en Fløgstad eller Undset eller Ibsen gjør det. Slikt kan ikke fagforfatteren gjøre under dekke av å ville være kreativ. Enhver god forsker og fagformidler vil av og til spørre «Hva hvis? ...», og så komme med et tankeeksperiment eller et oppfunnet eksempel som kan flytte våre forestillinger. Kon-

25. Krøger, 2018, s. 21.

trafaktisk historieskrivning – altså om hva som kunne ha hendt – kan åpne øynene våre. Enkelte fagfolk, slike som medieforskeren Espen Ytreberg, publiserer både roman og fagtekst. Men i all akademisk sakprosa må den overordnede leserkontrakten være tindrende klar: Her gjelder etterrettelighetsregimet.

Skriving kan også gå som en lek dersom vi slumser med litteraturhenvisninger eller bruker kilder tendensiøst. I fri essayistikk er det kanskje et visst rom for slik lek. Men kreativ akademisk skriving må aldri preges av «shortcuts», det som i norsk dagligtale ironisk kalles «kreative løsninger». Den samme Krøger klaget altså over forskningsartikkelens «utallige kildehenvisninger». Her finnes det mange praktiske løsninger som kan lette lesningen, men i akademisk prosa må forfatteren vise hvilke skuldre hun og han står på, og henvisningene må være nitide når det trengs.

Skriving er alltid dialog – med forfatteren selv, med «leserne-i-teksten» og med alle de stemmene forfatteren bringer inn utenfra.²⁶ Men skriving kan også bli kamp. I akademisk polemikk bør imidlertid en mer treffende metafor være kampsport, altså slik leken kappestrid hvor man ikke har lov til å skade hverandre. Mens vi, da vi gjenoppdaget Pippings artikkel for et par tiår siden, gikk ganske langt i å nedkjempe ham posthumt med skarpe våpen, har jeg i dette kapitlet ønsket å drive litt mer munter skyggeboksing mot en finlandssvensk kollega som i et velskrevet, men referanseløst og noe inkonsistent essay i 1938 utmyntet det livskraftige og potente sakprosabegrepet. Her følger min avsluttende og oppsummerende *tai chi uppercut*:

Skriver Pipping sakprosa i sin artikkel om språk og stil? Etter vår tids rådende forståelse av begrepet blir svaret selvsagt ja. Vi oppfatter hans tekst som direkte ytringer om virkeligheten – i dette tilfellet den fliken av virkeligheten som utgjør språk og stil i hans egen kulturkrets.²⁷ Men stilarten er *ikke* sakprosa etter *Lex Pipping*, altså en prosa hvor hensynet til både følelser og publikum er prinsipielt utelukket til fordel for Saken. I sin antiretoriske definisjon av sakprosa framstår han både som en tydelig retor, og i artikkelen som helhet som en habil retoriker.

CODA

Så til slutt, salig Pipping, kommer virkelig alt an på sak?

La oss to låne øre til Aristoteles så vel som til Paulus.

26. Tønnesson, 2001 og 2004.

27. Tønnesson, 2012, s. 35.

Om jeg taler med menneskers og englers tunger,
 men uten retorisk nærvær,
 da er jeg bare drønnende malm eller en klingende bjelle.
 Så de blir stående, disse tre:
 Etos, patos og logos.
 Men størst blant dem er likevel logos.²⁸

REFERANSER

- Andersen, Ø. (1995). *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget.
- APA (2009). *The Style Manual of the American Psychological Association*. Sitatet er hentet herfra: <https://writing.stackexchange.com/questions/10750/when-should-i-use-italics-in-scientific-writing>
- Berge, K.L. (2001). Det vitenskapelige studiet av sakprosa. Om tekstvitenskapelige utfordringer og løsninger i norsk og svensk sakprosaforskning. I Berge, K.L., Breivega, K.R., Roksvold T. & Tønnesson, J.L. *Fire blikk på sakprosaen* (s. 9–71). Oslo: Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening.
- Gyldendal (2018). Katarina von Bredow. Hentet 22. april 2019 fra <https://www.gyldendal.no/Forfattere/Bredow-Katarina-von>
- Hyland, K. (1996). Writing without conviction? Hedging in scientific research articles. *Applied Linguistics* 17 (4): 433–454.
- Hyland, K. (2002a). Authority and invisibility: authorial identity in academic writing. *Journal of Pragmatics* 34. 1091–1112.
- Hyland, K. (2002b). What do they mean? Questions in academic writing. *Text – Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 22(4): 529–557. DOI: [10.1515/text.2002.021](https://doi.org/10.1515/text.2002.021)
- Kjeldsen, J.E. (2006). Retorikk i vår tid. En innføring i moderne retorisk teori. Oslo: Spartacus.
- Krøger, C. (2018). Prosa på sykeleiet. *Prosa. Tidsskrift for sakprosa*, 5: 19–23. På nett: <http://prosa.no/essay/prosa-pa-sykeleiet/>
- Pipping, R. (1938). Språk och stil. *Finsk tidskrift* 10:267–276.
- Rognstad, O.-A., Tønnesson, J.L., Nagel, A.-H. & Laupsa, H. (2013). *God skikk – Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Oslo: Institutt for privatretts skriftserie nr. 192.
- Saussure, F. (1970/1915). *Kurs i allmän lingvistik*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag.
- Searle, J. (1979). *Speech acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Språkrådet (2018). Hva er klarspråk? Hentet fra <https://www.sprakradet.no/Klarsprak/skrivehjelp/Materiell/klar-men-aldri-ferdig/1/>
- Svare, H. (2002). «Livet Er En Reise». Metaforer i Filosofi, Vitenskap Og Dagligliv. Oslo: Pax forlag.

28. Inspirert av Korinterbrevets kap. 13.

- Tønnesson, J. (2001). *Vitenskapens stemmer: vitenskapsbilder, dialogisme og forskernærver i fire historiefaglige tekster for allmenheten*. Oslo: INL/ILN, Universitetet i Oslo: Prosjektmiljøet Norsk sakprosa. På nett: <https://www.hf.uio.no/iln/forskning/grupper/tekstretorikk/skriftserien/utgivelser/2Tønnesson-Vitenskapens-stemmer.pdf>
- Tønnesson, J. (2004). Tekst som partitur eller Historievitenskap som kommunikasjon: Nærlesning av fire historikertekster skrevet for ulike lesergrupper. Oslo: Unipub. På nett: http://folk.uio.no/johanlto/avhandling/Tønneson_hovedbind.pdf
- Tønnesson, J. (2012). *Hva er sakprosa*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tønnesson, J. (2014). Sakprosakompasset: redskap for skriving av plikt, glede, kunnskapstørst og sinne. I Kverndokken, K. (red.) *101 skrive tips*:305–327). Bergen: Fagbokforlaget.
- Universitetet i Bergen, UiB (2013). *KIAP. Kulturell Identitet i Akademisk Prosa. Resultater*. Hentet fra <https://www.uib.no/fremmedsprak/22734/resultater>
- Universitetet i Oslo, UiO (2009). Konstituerende tekster. Hentet fra <https://www.uio.no/forskning/tverrfak/kultrans/omrader/tekster/>
- Wittgenstein, L. (1922). *Tractatus logico-philosophicus*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Wittgenstein, L. (2010/1953). *Filosofiske undersøkelser*. Oslo: Pax forlag